

inför dessa områden. Å ena sidan är det intressant att ge sig in i dessa högborgar och peka på hur de fungerar som institutionella normproducenter, å andra sidan blir överraskningsmomentet minimalt. Det finns ju knappast någon som kan förvånas över hur stark heteronormativiteten är i kyrkan, föräldraförskringen eller i debatten om adoption. Tyvärr präglas läsningen därför lite av "kejsarens nya kläder"-känslan. Vad är det vi ska se som vi inte redan vet? Det går inte heller att komma ifrån att det finns ett slags indignation över sakernas tillstånd i artiklarna som gör att ambitionen snarare landar i en reformerande strävan än en subversiv.

Trots denna kritik vill jag ändå framhålla att antologierna fyller ett tomrum och då inte bara inom det konstteoretiska fältet, även om det givetvis är här som de i första hand kommer att uppmärksammas. Det har saknats och saknas fortfarande texter som arbetar med poststrukturalistiska perspektiv. Vad dessa antologier visar är också att det fortfarande finns en rad forskare som på intet sätt lämnat de konstruktivistiska perspektiven, som tvärtom fortsätter att utveckla dem.

Pia Lundahl, Lund

Sekelskiften och kön. Strukturella övergångar år 1800, 1900 och 2000. Anita Göransson (red.). Prisma, Stockholm 2000. 232 s., ill. ISBN 91-518-3769-2.

I antologin *Sekelskiften och kön* har ett antal välmeriterade forskare och skribenter samlats kring det övergripande syftet att visa att den historiska utvecklingen och könsrelationernas historia inte är linjära. Författarna kommer från disciplinerna historia, ekonomisk historia, idé- och lärdomshistoria, musikvetenskap, sociologi, danshistoria och konstvetenskap. Deras bidrag behandlar de förändringar som skedde då de nordiska länderna, med särskild tonvikt på Sverige, övergick från att vara jordbrukarsamhällen till att bli tjänstemanna- och industrisamhällen och hur detta påverkade synen på konstruktionen av manlighet och kvinnlighet. Anita Göransson gör i sin inledning ett ambitiöst och välskrivet försök att binda samman de olika artiklarna och de skilda intresseområdena, någonting som inte är helt lätt då bidragen omfattar flera olika områden. Inledningen ger också en god inblick i och översikt över hur förhållandena mellan könen har förändrats under den tidsperiod som antologin behandlar.

Ett område som behandlas i de två första artiklarna är

familj, stat och kön. Historikerna Ida Blom och Inger Elisabeth Haavet behandlar temat utifrån norska förhållanden i sitt bidrag "Familjen, staten och välfärden år 1800 respektive 1900", medan sociologen Ulla Björnberg belyser den samtida svenska familjen i "Kön och familj år 2000". Båda dessa bidrag är konkreta och sakliga, befriade från den retorik och jargong som annars är vanlig inom kulturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig forskning idag. Bloms och Haavets genomgång av hur familjens roll och funktion förändrats i takt med det moderna industrisamhällets framväxt är lärorik. Inte minst diskussionen om barnets förändrade roll är intressant. Från att ha varit en resurs i form av arbetskraft och framtida livförsäkring för föräldrarna under större delen av 1800-talet, blev barnet omkring 1900 en "utgiftspost", som man om möjligt kom att satsa utbildning på och vars roll som individ sannolikt accentuerades på ett annat sätt än tidigare. Blom/Haavet diskuterar även hur ändrade ekonomiska och sociala förhållanden förändrade synen på hur många barn familjen rimligen borde ha. Denna förändrade syn ledde så småningom till färre antal barn per familj.

I sina resonemang om familj, arbete och privatliv år 2000 utgår Ulla Björnberg från två internationellt uppmärksammade studier, vars resultat hon jämför med svenska förhållanden. Arlie Hochschilds bok *The time bind. When work becomes home and home becomes work* (1997) visar hur arbetstagare inom ett amerikanskt företag tenderar att sätta lojaliteten mot företaget framför familjeloyaliteten, trots att företaget har ambitionen att föra en familjevänlig politik i form av flexibel arbetstid, föräldraledighet m.m. Anthony Giddens ger i sin bok *Intimitetens omvandling* (1995) en annan bild av de nära och djupa relationer, som binder människor samman i det moderna samhället. Han talar om sammanflödande kärlek och rena relationer, som endast vidmakthålls så länge utbytet parterna emellan upplevs som tillfredsställande.

Björnberg argumenterar för att svenska familjer av idag kan känna igen sig i såväl Hochschilds som Giddens beskrivningar av familj och parrelationer, även om ingen av studierna kan sägas spegla den svenska genomsnittsfamiljens levnadsförhållanden till fullo. Familjelivet är satt under stor press vad gäller arbetet och tidsbegränsade anställningar blir allt vanligare. Därtill framstår svenska familjer som instabila vid en internationell jämförelse: skilsmässofrekvensen är tämligen hög och antalet singelhushåll ökar. Detta kan dels ses som en följd av den ökade pressen på arbetsmarknaden,

vilken leder till stress och frustrationer som får återverkningar på familjelivet, dels som en följd av att ökade krav ställs på de nära relationerna. Eller som Björnberg formulerar det: "Du är värd min kärlek så länge som du ger mig lika mycket som jag ger dig. Till detta kommer välfärdsstatens nya etik: Du måste ha gjort dig förtjänt av statens sociala stöd. Du måste prövas noggrant med avseende på vilken behovstäckning du kan få och du måste betala" (s. 55). Denna bild kan tyckas dystert, men Björnberg menar att det inte finns någon väg tillbaka, detta eftersom den traditionella familjen förutsatte stor ojämlikhet mellan könen och ett sådant förhållande strider mot grundidén i ett demokratiskt tänkande. Istället måste vi verka för att politiken utgår från jämställdhet mellan könen och demokrati, vilket också innefattar relationen mellan föräldrar och barn. Flexibilitet och anpassning till omstruktureringar i familjen måste prioriteras, menar hon.

Claes Ekenstam visar i sin artikel "Manlighetens kriser och kransar: mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften" hur det under 1800-talet växer fram en ny mansbild som på flera sätt skiljer sig från den i mångas tycke betydligt mer feminina och alltför känslolösa 1700-talsmannen. De tidigare ofta ymnigt flödande tårarna torkades och sensitiviteten ersattes med dygder som rationalitet, självkontroll och intellekt. Samtidigt skapades idén om den ideala kärnfamiljen, där kvinnans främsta uppgift var att sköta hemmet medan mannen förväntades arbeta för att försörja sin familj.

Ekenstams bidrag tillhör de längsta i antologin och är kanske väl långt. Det är främst en översikt över hur olika manlighetsideal har skiftat under den aktuella perioden, med en viss tonvikt på framväxten av borgerliga ideal under 1800-talet. Som utgångspunkt använder han sig av den amerikanska historikern George L. Mosse, som hävdar att den moderna manliga normens tillkomst kan dateras till tiden från mitten av 1700-talet till 1800-talets början. Dessa ideal lever också kvar fortfarande. Samtidigt påpekar Ekenstam att Mosse beskriver ett alltför homogent och harmoniskt manlighetsideal när det gäller den moderna mannen. Ekenstam visar istället hur manligheten ständigt ifrågasätts, utsätts för hot och krav på omvärdering.

Anita Göransson skriver i sitt bidrag, "Kön, handling och auktoritet", om "det långa 1800-talet" och "det ännu inte fullbordade 1900-talet". Det långa 1800-talet syftar på den könsförståelsens förändring, som började märkas på 1790-talet och som sträckte sig fram till 1920-talet, då i princip lika rättigheter för kvinnor och

män genomfördes. Det ofullbordade 1900-talet syftar på att man först på 1970-talet började genomföra jämställdhetsidéerna i praktiken och att vi i början av 2000-talet visserligen hunnit långt, men inte ända fram. Hennes resonemang är övertygande, men man kan undra om kvinnor verkligen hade en så stark ställning i det hushålls- och släktbaserade jordbrukssamhället, som hon vill göra gällande. Men allting är som bekant relativt och mycket beror på vilka exempel som tas upp till jämförelse. I förhållande till de borgerliga kvinnornas ställning, framstår bondkvinnornas position som starkare. Dock bör man hålla i minnet att deras ställning var underordnad männens. En randanmärkning som kan göras är att rent dispositionsmässigt hade det varit bättre om Göranssons artikel legat i anslutning till Bloms/Haavets och Björnbergs artiklar.

Att kön fortfarande är en av de mest grundläggande sorteringsmekanismerna i vårt samhälle visar Eva Öhrström i sin artikel "Den kvinnliga tonsättaren vid tre sekelskiften", där hon behandlar den kvinnliga tonsättarrollen under den aktuella perioden. Här visar hon hur olika kvinnor gett sig in på musikerbanan, en bana som länge varit om inte stängd så åtminstone svårforcerad för kvinnor. I takt med att även musikeryrket professionaliserades, förändrades även synen på kvinnor i musiken. Det var fortfarande önskvärt för kvinnor att musicera, medan komponerandet direkt motarbetades från olika håll.

Öhrströms artikel handlar i hög utsträckning om den förändring som den framväxande borgerligheten förde med sig, både för musicerande kvinnor och män, en förändring som hon menar grundade sig på en komplementär och polariserande könsuppfattning. Stundtals är artikeln lite ojämn, med biografiska genomgångar av kvinnoöden blandade med mer allmänna, strukturella analyser. Det senaste sekelskiftet försvinner nästan helt i analysen tillsammans med de inledande frågeställningarna om hur de kvinnliga tonsättarna uppfattades av sin samtid och hur de själva tolkade sin position.

Med utgångspunkt i genusperspektivet och broderiet studerar konstvetaren Anna Lena Lindberg i artikeln "Den broderande konstnären. Om genre, konstnärskap och kön" vad som definieras – och definierats – som konst och i förlängningen också vem som är konstnär. Med frågor rörande vem som broderar, när, hur och varför vill hon belysa broderiets historia i konstkretsar under de tre sekelskiftena. Utifrån detta studerar hon fyra sydda tavlor som inlämnats till Konstakademien och vars skapare invalts till ledamöter.

Precis som Eva Öhrström när det gäller tonsättare, visar Lindberg hur konstnärsyrket växer fram under 1800-talet och utesluter kvinnor. Att producera konst är manligt och som sådant förbehållet mannen. Samtidigt ökar kravet på utbildning inom konstkreterna. Detta menar Lindberg skiljer den moderna människan från 1700-talsmänniskan. Det var inte längre accepterat med ett mångsyssleri i universalvetenskaplig anda, utan man krävde ett heltidsengagemang från utövarns sida. Att sitta hemma och brodera betraktas inte längre som konst och därmed blir det väldigt tydligt hur kvinnorna och kvinnligheten knyts till den privata sfären medan männen och manligheten förknippas med det offentliga. Broderikonsten blir under 1800-talet inte längre konst utan betraktas som konsthantverk, en rent feminin syssla som marginaliseras som konst.

Cecilia Olsson visar i "Rörelsens kön. Kvinnligt och manligt i scendansen vid tre sekelskiften" hur dansens ideologi under 1800-talet alltmer närmade sig föreställningen om det kvinnliga och idealet blev sylfidens behagfullhet, ett närmande som medförde att de manliga dansarna nästan helt utmanövrades från scenen. Tidigare hade kvinnor och män dansat efter samma koreografiska mönster och de sirliga och ornamentiska rörelserna som under senare tid förknippas med det feminina återfanns hos båda könen.

Olsson utgår från idéhistorikern Thomas Laqueur, som menar att tiden fram till omkring 1700 präglades av en enkönsmodell där det som skilde männen och kvinnorna åt endast var socialt betingat. Detta synsätt försvann dock under 1800-talet genom det borgerliga samhällets framväxt och ersattes med en tvåkönsmodell som medförde att könen polariserades och skildes åt. Olsson menar att denna förändring kan ses i dansen där det hos männen är styrka och energi som framhävs medan det hos kvinnorna var det gracila och mjuka som var viktigt. I den moderna dansen finns däremot ett betydligt mer lekfullt sätt att förhålla sig detta. Här hade det varit intressant att få ytterligare inblick i hur detta syns i dansen. Olssons framställning får en lätt anstrykning av framgångshistoria där allt går mot en ljusare framtid och en problematisering av detta hade säkerligen visat att Laqueurs tvåkönsmodell fortfarande lever och frodas.

Avslutningsvis kan sägas att *Sekelskiften och kön* är en i huvudsak välskriven bok, som dock i likhet med många andra antologier lider av en viss ojämnhet beträffande form och innehåll. Ett problem, som gäller flera av artiklarna, är att de inte alls handlar om sekel-

skiften i första hand utan att författarna ger svepande överblickar över större tidsperioder. Det gör att antologins grundidé blir otidlig. Idén i sig är mycket intressant, men genomförs inte fullt ut eftersom flera av artiklarna inte anknyter till bokens titel. I inledningen görs, som nämnts, ett lovligt försök att binda samman de bitvis disparata artiklarna och redaktören försöker ge läsaren en antydning om vilken den röda tråden är. Ändå är det svårt att följa den genom alla bidragen. Mycket av vad som diskuteras i antologin är varken nytt eller revolutionerande; bilden av borgerskapet känns igen och upprepas i flera av artiklarna. Samtidigt är det ett spännande grepp att låta det tvärvetenskapliga perspektivet komma upp till ytan, något som gör att man kan se likheter mellan exempelvis broderande kvinnor (och män) och kvinnliga tonsättare.

Vad språkbehandlingen beträffar är det alltid svårt att få den "jämn" i en antologi med flera författare. Denna bok håller en god kvalitet, dock med vissa smärre skönhetsfläckar och djärva krumsprång. Något krystat känns t.ex. ett uttryck som "kommodifierad etik", vilket förekommer i Björnbergs bidrag. Det bjuds också på en del överraskningar beträffande prepositioner och kommativering. Sådana detaljer skall dock inte avskräcka någon från att ge sig i kast med detta vackert inbundna, tvärvetenskapliga smörgåsbord.

Birgitta Meurling & Marie Steinrud, Uppsala

Eva Helen Ulvros: *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*. Historiska Media, Lund 2001. 335 s., ill. ISBN 91-894442-15-6.

Utifrån cirka 4 000 brev till och från Sophie Elkan (1853–1921) har historikern Eva Helen Ulvros tecknat ett intressant och levande porträtt av en kvinna och författare som skördade stora litterära framgångar på det historiskt-dokumentära fältet kring sekelskiftet 1900. Hennes romaner var verkliga bestsellers och kom i flera upplagor. Men det är inte som intelligent och skrupulös författare som Sophie Elkan hittills blivit mest känd, erkänd och ihågkommen utan som Selma Lagerlöfs nära vän, stundom orättvist beskriven som en ylig, karaktärlös överklasskvinna, mer ett pinsamt påhäng än ett stöd och likvärdig partner till den stora, geniala Selma. I den välskrivna och gedigna biografien justerar Ulvros denna schabloniserade bild och skildrar i stället en självständig, kapabel, fascinerande personlighet,